

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 4 (99)

Астана
2022

Редакциялық алқа:

Сыдыков А.Ж.	PhD докторы (Қазақстан), алқа төрағасы
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан)
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия)
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия)
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан)
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан)
Қасенәлі А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан)
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан)
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан)
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан)
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан)
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан)
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ)

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

Қажымас қайрат, қалтқысыз қызмет 4

Indefatigable Will, Unwavering Service 4

ТҰЛҒА. ТАҒЫМ. ТАҒЫЛЫМ / ЛИЧНОСТЬ. ПРИЗНАНИЕ. ПОЧТЕНИЕ

PERSONALITY. CONFESSION. HONOR

Елеуов М.Е. Археология заңғары	16
Подушкин А.Н. Пытливый ум, неутомимый исследователь	18
Тоқтабай А.У. Тастарға тіл бітірген тарлан ...	23
Боковенко Н.А. Культура саков Восточного Казахстана: поиск истоков	26
Мұқтар Ә.К. Археолог З. Самашевтың ортағасырлық Сарайшықты зерттеуге қосқан үлесі	32
Ермолаева А.С. Мой сокурсник Зайнолла Самашев	42
Сайлаубай Е.Е. Ұлт тарихын түгендеуші тұлға ..	45

Eleuov M.E. Patriarch of archeology	16
Podushkin A.N. An inquisitive mind, a tireless explorer	18
Toktabay A.U. A word about contemporary	23
Bokovenko N.A. The saka culture of Eastern Kazakhstan: a search for the origins	26
Muktar A.K. The contribution of archaeologist Z. Samashev to the study of the medieval Sarayshik	32
Ermolayeva A.S. My classmate Zaynolla Samashev ..	42

Мерц В.К. Короткие встречи на долгом пути ...	47
Табалдыев К.Ш. Зейнолла ағайыбыздың илимий эмгектерін дайым күтөбүз	50
Гасанов З.Г. Работа «Азербайджано-казахстанской международной археологической экспедиции» в 2019-2022 гг.	53
Омаров Ғ.К. Текті тұлға туралы толғаныс	59
Үмітқалиев Ұ.Ұ. Қазақ археологиясындағы мен таныған Зейнолла аға бейнесі	64

Sailaubay E.E. A person who studies the history of the nation	45
Merz V.K. Short meetings on a long journey	47
Tabaldiyev K.Sh. We always look forward to the scientific works of Zeynolla agai	50
Gasanov Z.G. The work of the «Azerbaijan-Kazakhstan International Archaeological Expedition» in 2019-2022	53
Omarov G.K. A word about a noble person	59
Umitkaliyev U.U. The image of Zeynolla aga in Kazakh archeology	64

ФОТОШЕЖІРЕ / ФОТОГАЛЕРЕЯ 67

PHOTOGALLERY 67

ҒАЛЫМНЫҢ ҒИБРАТТЫ ҒҰМЫРЫ / ДОСТОЙНАЯ ЖИЗНЬ УЧЕНОГО

DIGNIFIED LIFE OF A SCIENTIST

Самашев З.С. Көне дүние қойнауына саяхат ...	94
Самашев З.С. Қазақ Алтайындағы Берел ескерткіші	96
Самашев З.С. Вопросы археологии раннего железного века Казахстана	112
Самашев З.С. Тарбағатай петроглифтері. Шимайлы	127
Самашев З.С. Изобразительная деятельность в эпоху средневековья	138
Самашев З.С. Петроглифтерді зерттеудің кейбір әдістері	149

Samashev Z.S. Journey into the depths of the ancient world	94
Samashev Z.S. Berel site of the Kazakh Altai ...	96
Samashev Z.S. Issues of archeology of Early Iron Age Kazakhstan	112
Samashev Z.S. Petroglyphs of Tarbagatay. Shimayly	127
Samashev Z.S. Fine activity in the Middle Ages ...	138
Samashev Z.S. Some methods of studying petroglyphs	149

Тоқтабай А.У.,

тарих ғылымдарының докторы, профессор

Алматы қ., Қазақстан

e-mail: akhmet.t@mail.ru

ТАСТАРҒА ТІЛ БІТІРГЕН ТАРЛАН

Археологтың өмірі ауыр, бірақ қызық, үнемі жүздеген, мыңдаған жылдар өтіп кеткен ата-бабалар ізін іздеп, тауып алған соң «оба, жұрт, қамал-кенттерді қалай қазсам», – деп жобалайды да, қазбадан табылған заттарды жүйелеп, тарихи деректермен салыстырып, қалай сөйлетсем деп өзінен алдыңғы мәліметтерге, кітаптарға үңіледі, сөйтіп тарихтың, өнердің, халықтың игілігіне айналдырады. Зейнолла Өскемен педагогикалық институтының тарих факультетінде 2-курстан бастап археологиялық экспедицияларға қатысып, Кеңес одағына танымал археолог Фирая Арслановадан тәлім алды. Бірнеше жыл экспедицияға қатысып, қола дәуірінің қыр-сырына үңілді. Ф. Арсланова Мәскеуге жұмысқа ауысқанда Өскеменнен Алматыға келіп-кетіп, жаз айларында республиканың белгілі археологы Мир Қасымұлы Қадырбаевтың экспедициясына қатысып, обалар мен қорғандарды қазудың әдістері мен тәсілдерін әбден меңгерді. Жалпы М.Қ. Қадырбаевтың мектебінен өткен археологтардың осалы жоқ. Ж. Құрманқұлов, А. Бейсенов, С. Жауымбаев, А. Ермолаева, т.б. «М.Қ. Қадырбаевтың экспедициясына қатысқанбыз», – деп әлі күнге дейін мақтанышпен айтады.

Зейнолланың үйлену тойында Мир Қасымұлының: «Трудная судьба этого молодого человека, ғылыми ортадан алыста, мектепте сабақ бере жүріп, жазда менің экспедицияма қатысып жүрді, менің қуанатыным қазір нағыз жұмыс істейтін жерін тапты», – деген сөзі әлі есімде.

1979 ж. Зейнолла Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және археология институтының археология бөліміне жұмысқа келді. Бірақ Өскеменде өткізген өмірі басқа өткен жоқ. Алтайдың бірнеше мың жартас суреттерін алып келіп, Ленинградта стажировкада болып, КСРО-ның маңдайалды археолог ғалымдарымен тәжірибе алмасып және кеңесе отырып шығыс өңірінің жартас суреттеріне арналған кандидаттық диссертациясын Кемерово қаласында жоғары деңгейде қорғап шықты. Көптеген мамандар Академик А. Окладниковқа дейін жоғары баға берді.

Далада жұмыс істейтін геолог, археолог, палеозоолог, т.б. мамандар экспедиция ұйымдастырудың оңай емес екенін жақсы біледі. Зейнолла көктем шыға экспедицияға мұқият дайындық жасайды, алдымен өзі мүмкіндік болса зерттейтін нысанына барып келіп, содан соң жоспар құрады.

Әдетте Зейнолланың экспедициясында ғылымның әр саласынан мамандар болады. Обаларды қазу үшін археологтан басқа, геолог, палеозоолог, этнограф, ботаник, жергілікті өлкетанушылар, шетелдің Ресей, Франция, Германия мамандары қатыстырылады. Бейне бір көне заман қойнауына түсірілген десант сияқты. Кейде мен сұрап қоямын: осыншама мамандар не үшін қажет деп. – Жеке дара зерттеушілердің, Шлиманның (Трояны қазған – А.Т.) заманы өткен. Қазір толық ғылыми мақсатқа жету үшін ғылымның әр саласынан мамандар қатыстырмасақ, бәрін білем деген болмайды. Мысалы: Алтайдың тоң басқан қорғандарын қазғанда гляциолог керек пе,

керек, мүрдені ораған шөп қалдықтары шықты, бұл ботаниктің жұмысы, ағаш табыттан бастап, мүрдені ораған шөптер – бұларды кім зерттейді, әрине ағаш маманы деп шұбыртып ала жөнелгенде, мен тосылып қалдым. Бір жылы Ресейден келген ағаш маманы экспедицияға бастан-аяқ қатысып, қыс бойы үш айдай жанындағы серігімен екі адам, Алматыда болып, обадан шыққан ағаштарға зерттеу жүргізді. Екеуінің пәтері, ішіп-жемі, жол қаражаты, бәрін экспедиция есебінен төледі. Нәтижесінде тек ғана обадан шыққан ағаштарға арналған монография жарық көрді.

Маған бірде: «Жылқы туралы жазғандарың бар ма? Шығарып жіберейік», деді. Бір ай ішінде әкеп беріп едім, өзі қарап шықты да, «мың дана тираж жете ме» деді, «артығымен жетеді» деймін мен. Онда баспаны өзің тап, қаржысын аударайық. «Култ коня у казахов» деген кітабымның жолы болды, чех ғалымы пікір жазды, француз, ағылшын, бірнеше Ресей ғалымдары сілтеме берді. Мен әлгілерді көргенде сол елдердің наградасын алғандай қуандым.

Сонымен қатар, Зейнолла өмірден өтіп кеткен археологтардың кітаптарын қайтадан басып шығарып, олардың туыстары және өзінің әріптестері риза болды. Зекеңнің бір қасиеті атымтай жомарттығы, 1990 жылдардың аяғы, жаңа жылға аз ғана күн қалған. Әлдеқашан демалысқа шығып кеткен ғалымдар Зекеңнің кабинетінде дастарханға жиналыпты, ішінен шығыстанушы Мингуловты, палеозоологты таныдым, бәрі қызара бөрітіп алған, алдарында асылған ет, ішкендері коньяк. Артынан «шалдар нағып жүр» деп сұрасам, «жаңа жылға ақша сұрай кепті» дейді. «Бердің бе» десем, «қайтем енді, қарызданып тауып бердім», – дейді Зейнолла.

Жалпы Зекең экспедициясы бай болады. Бір жылы Берелге барсам қымызды флягамен алдырып, балды үлкен кеселерге құйдырып қойыпты. Мен «бай екенсіңдер» деймін.

– Кеше сиыр сойып едік, еті арықтау болды, – деді Зекең.

– Бір қу кешкі ақшамда сиырын алып келді, несіне асығамыз, ертең соймаймыз ба, – деп едім, қазір соятын қасапшыларды ала келдім, жайлауға кетіп барам, өзім сойдыртып, етін бөліп берем деген соң, айтқанына көніп едім. Екі қасапшысы және студенттер бар, сояын сойды. Ақшасын бердім. Бүгін бір-ақ білдім,

сиырының арықтығын білдірмеу үшін кешкі апақ-сапақта әдейі сойған екен. Ахмет, сен ауыл-ауыл дейсің, міне, ауылдың адамдары да бұзылған, – деп, бірақ ешқандай қынжылғанын білдірмеді.

Зекең сол бір жылдары Атырау-Маңғыстау жағында бір экспедицияны, Алтайда екінші экспедицияны қатар басқарды. Өзінің айтуынша, екеуін қатар алып жүру сарматтар мен сақтардың материалдарын салыстыруға жақсы десе, экспедиция мүшелері: Атырау мен Маңғыстаудың ми айналдырар ыстығы мен құмынан кейін Алтайға келгенде курортқа келгендей боламыз деп мәз болады.

Зекеңнің тағы бір қасиеті, өзінің тобындағы ғалымдардан бастап, лаборанттарға дейін ерекше қамқорлығы. Жастарды Ресейдің ғылыми орталықтарына жіберіп, жұмыс істейтіндерін тезірек қорғатып жібереді. Жалақыларын көбейтіп, қаржысы жетіспесе

МӘДЕНИ МҰРА

басқа жерлерде істеуіне кедергі келтірмейді. Экспедиция есептері, кітап, монография, т.б. шұғыл жағдайларда өзі де ұжымымен бірге жүріп, лабораторияда таң атқанша отыратын жағдайлар кездеседі. Жұмыс болмаса адамдардың күнде келіп отыруы міндетті емес. Бір жас жігітті «Қазахфильм» ықшам ауданында нан сататын дүкеннен 1990 жылдары үнемі көретінмін, «Әй, сен осы институтта істейсің бе, әлде наубайханашы болып кеткенсің бе» десем, «әзір жұмысқа бармасам да болады, жұмыс бар кезде өзім шақырам деп Зекең босатқан» деді. Ғылымға икемі бар, осыдан бірдеңе шығады-ау деген жастарды бірден таниды да барлық жағдайды жасайды. Қолынан ештеңе келмейтіннен жерлесі, тіпті туысы болса да тезірек құтылады. Өзі пәтерсіз жүріп Ғалия деген қызды жұмысын қорғатып, Иманғали Тасмағамбетовке айтып жүріп пәтер алып берді.

Жалпы Қазақстан археология ғылымында бұрын негізінен орыс, еврей ғалымдары басым түсіп отырды, қазақтар көбінесе партия және қазіргі заман тарихы жағында болды. Зейнолла осы стереотипті сындырды. Қазақстанның түкпір-түкпірінен қазақ жастарын тарих факультеттерінен алып, экспедицияларға қатыстырып, жетекшілік жасап, жол-жобасын көрсетіп, жол ашып, өзінің ғылыми мектебін қалыптастырды. Қазір жеке экспедиция басқарып жүрген шәкірттері аз емес, алды – Ақан Оңғар, Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтын басқарып отыр.

Археология, этнография ғылымында жылда экспедицияға қазба жұмыстарын сәтті жүргізіп, жоғары жаққа есеп беру бір басқа, оны жариялау тағы бір басқа. Көп ғалымдар, олардың ішінде белгілі зерттеушілерде бар

уақыттың аздығынан, өзінің самарқаулығынан экспедиция материалдарын жариялай алмай жатады. Зейнолла қазба жұмысы біте салысымен мақала түрінде, объекті біткен соң міндетті түрде монография, кітап етіп жарыққа шығарып, ғылыми айналымға түсіреді. Осы тұрғыдан қазіргі кезде Зекеңнің алдына түсетін ешкім жоқ-ау, сірә. Заман талабына байланысты еңбектерін шетел тілдерінде жариялай бастады.

Археологиялық табындыларды қазып алу бар, көне дәуірді қазіргі күнге жақындатып көрсету қиынның қиыны. Берелден шыққан он үш атты қаңқасымен, ер-тұрманымен жаңғырту әрбір зерттеушінің қолынан келе бермейтін іс. Зекең зергер Қырым Алтынбековті, қару-жарақ маманы Халиолла Ахметжановты, ветеринар Қашқынбаевты жұмылдыра отырып, Берел жылқыларының, Атыраудағы Сармат жауынгерінің, т.б. жәдігерлердің жаңғыртпасын (реконструкциясын) жасап шықты. Бұл дүниелердің халықтың көңілінен шыққаны соншалық, оқулықтарға дейін, көркемөнер шығармаларында көрсетілетін болды. Алтайдан түркі заманындағы қобыз сөйлейтін болды, Тарбағатайдан табылған тақта отырған түркі қағаны нөкерлері мен қолбасшыларын қабылдап тұрған әдемі жаңғыртпа пайда болды. Көшпенділер өркениетінің ірі маманы Н. Масановтың: «Қазақ тарихындағы жетпей жататын шешуші мәселелерді археологтар айтады», – деп тұжырымдағаны бар еді. Ата тарихымыздың кем-кетігін толтырып, жыртық-тозығын жамап, осы жолда қажымай-талмай келе жатқан Зекеңнің туған халқына бергенінен берері мол.

СУРЕТТЕ: З. Самашевпен Ақбауыр археологиялық кешенінде, 2022 ж.

